

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

HUKURI 2019

XILETELO XA MAKOROKETELO

TIMARAKA: 70

Xiletelo xa makoroketelo lexi xi na 11 wa tipheji.

XIYENGE XA A: NOVHELE

NDZI NGO TINCIKI – FA Thuketana

XIVUTISO XA 1: XIKAMBELANTWISISO

- 1.1 (a) Manayila.√
(b) Pluinvee.√
(c) Donder.√ (3)
- 1.2 A ku ri yena loyi a a kunguhata marhengu ya vugevenga eka ntlawa wa tiVultures.√ (1)
- 1.3 Hikuva a swi lemukile leswaku ntirho wa vugevenga a wu nga ri lowunene/ a wu nga fambelani na Xikwembu kambe vubihi lebyi a a byi endla a byi fambelana na Sathana.√√ (2)
- 1.4 A a cela mazambala.√ (1)
- 1.5 Ya vula leswaku a n'wi hlongorile, a nga ha ri tata wa yena. √√ (2)
- 1.6 U holovile na Ntekele no ala ku tshika Jamboti hambileswi Ntekele a n'wi sindzisa ku n'wi tshika.√√/U arile ku tekiwa hi Muzayiwe a vula leswaku u rhandza Jamboti.√√/U yimerile Jamboti nkarhi wo leha hambileswi a a nga swi tivi leswaku a yile ejele edorobeni ra le Bonn laha a nga xaviseriwa Donder epurasini ra Pluinvee naswona a nga tivi leswaku a a ta vuya rini va ta tekana.√√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena.) (4)
- 1.7 Mukamberiwa u ta tsala dyondzo ya yena Xik.: Ku amukela no tisola loko munhu a endlile swo biha swa pfuna.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)
- 1.8 Loko Rice a tikisile Khanyisa u n'wi alerile leswaku va tekana a vula leswaku a nga lavi muhedeni, kutani u n'wi hlongorile ekaya. Rice u tlumbiwile hi movha a lova.√√ (2)
- 1.9 A va ri esirheni ra Lefty.√ (1)
- 1.10 Mpfuleni a a heleketile Manayila ku ya n'wi komba sirha ra Lefty.√√ (2)
- 1.11 Xa leswaku a nga ka a nga wisi a nga si kuma 'mbyana' leyi nga duvula Lefty a yi dlaya./U ta rihisela rifu ra Lefty hi ku kuma mudlayi wa yena a n'wi dlaya.√√ (2)

- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Swi fanerile hikuva a a rhandza Lefty swinene naswona a lo sala a ri yexe eka ntlawa wa tiVultures.

KUMBE

A swi fanelangi hikuva leswi a ku ri yena wanuna exikarhi ka vavasati a fanele a ri yena a tiyisaka Mpfuleni na Manayila ematshan'wini yo rila swinene.√√

(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

- 1.13 Walk-tall.√ (1)

- 1.14 A a nga chavi nchumu./C.√ (1)

- 1.15 Hi leswi Ntekele a a venga Lefty naswona a nga ta pfumela leswaku Mpfuleni a tekiwa hi xigevenga.√√ (2)

- 1.16 A a hlundzikisiwile hi Ntekele loyi a a n'wi sindzisa ku tekana na Muzayiwe.√√ (2)

- 1.17 Mukamberiwa u ta nyika matwisiselo ya yena. Xik.: A a xixima/hlonipha hi ku chela byalwa esirheni ra Lefty ku ri ndlela yo n'wi tsundzuka.√√ (2)

- 1.18 A swi n'wi pfuni hikuva loko byalwa byi hangalaka ku tikeriwa na ntshikelelo wa miehleketo swi tlhela swi vuya. √√√
(Timaraka i to seketela ntsena.) (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 35

XIYENGE XA B: NTLANGU

BYOKOTA MADLAYISANA – MM Marhanele

XIVUTISO XA 2

- 2.1 A va ri entsindza/ehubyeni.√ (1)
- 2.2 A ku dlayiwe Gezani ndhuna ya le swikwengeni kutani N'wa-Rimbelule a nyika vumbhoni bya mudlayi wa ntiyiso.√√ (2)
- 2.3 N'anga Mavundza.√ (1)
- 2.4 A hi manene hikuva N'wa-Rimbelule u vaviseke tihlo loko a tshova tihunyi to endla byalwa byo thwasisa n'anga Mavundza.√√ (2)
- 2.5 A a lava leswaku a ta sala a tekana na Makhanana loyi a ri nsati wa Mathebula a tlhela a va xigangu xa Gezani.√√ (2)
- 2.6 Swi tise nhlamulo eka Mathebula ku tiva mudlayi wa ntiyiso no ponisa vutomi bya Mathebula.√√ (2)
- 2.7 Wa vumune./D.√ (1)
- 2.8 U vula leswaku i wansati wa xivindzi wo ka a nga chavi ku yimela timhaka ta yena, na ku va na ntiyiso.√√ (2)
- 2.9 I ntlimbo wo va nuna wa yena a nga ha ri na mhaka na yena hileswi a rhandzana na Makhanana.√√ (2)
- 2.10 A a ri munhu wo yingisela./Wo lehisa mbilu./Wo ahlula milandzu hi vutlhari.√√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 2.11 A a tirha eswikwengeni.√ (1)
- 2.12 A yi vavisa hi leswi timhaka ta yena to dlaya Gezani no dlayisa Mathebula a ti ta humela erivaleni.√√ (2)
- 2.13 A swi kahle, Mavundza a nga xiximi muti wa Mathebula a tiendlela hi ku rhandza eka wona.√√√ (3)
- 2.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku u fanele ku tixixima no xixima nuna wa yena tanihileswi a tekiwile naswona nuna wa yena a lulamile swinene. √√
(Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 2.15 A wu tirhangi, u hetelele a dlayiwile emakumu a ri na wona murhi lowu.√√ (2)

- 2.16 U n'wi twisile ku vava hi ku rhandzana na vavanuna vo tala, naswona u endle leswaku a khomiwa no lava ku dlayiwa a ri hava nandzu.√√ (2)
- 2.17 Ku vuriwa Makhanana.√ (1)
- 2.18 I nawu wa tihlo hi tihlo/loyi a dlayaka munhu na yena u fanele ku dlayiwa. √
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 2.19 A xixima no twela N'wa-Ridonga vusiwana.√√ (2)
- 2.20 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xik.: Ndzi dyondze leswaku ku rivalela i mhaka ya nkoka evuton'wini.√√ (2)
- [35]**

KU DYELA NYAMA EMATLUKENI – DJ Risenga

XIVUTISO XA 3

- 3.1 Va le mutini wa Mzamani eka Siyandhani.√ (1)
- 3.2 I mhaka ya mali ya phenxeni leyi a yi kumile.√ (1)
- 3.3 A a ri mudyondzisi√, a ri ephenxenini.√ (2)
- 3.4 A a va bula hi ku navela ka Ma'am Joyce ko lava ku rhurhela edorobeni ra
Kremetart.√ (1)
- 3.5 Siyandhani./C.√ (1)
- 3.6 A hi swona, a a nga ha tirhi√ a ri na bindzu ra xiphaza.√ (2)
- 3.7 U hi paluxela leswaku munhu u fanele ku yingisela switsundzuxo swa
van'wana√ na ku hloniphana. √ (2)
- 3.8 Mzamani a a kongomisa eka ku va Ma'am Joyce a kunguhata ku xava yindlu
ekremetart hi mali ya phenxeni leyi a a nga si yi kuma, na ku va a lava ku ya
tshama na Piet na Vukosi a nga swi tivi leswaku va ta hetelela va tekanile.√√ (2)
- 3.9 U heleriwa hi mali ya yena ya phenxeni hi ku hatlisa a sala a xaniseka.√√ (2)
- 3.10 Mukamberiwa u ta nyika mavonelo ya yena. Xik.: A ndzi ta hambana na yena
hikuva a ta ndzi nyumisa etikweni/a ndzi ta lava maxaka ya ndzi pfuna ku
vulavula na yena. √√ (2)
- 3.11 Vito ra tsalwa 'Ku dyela nyama ematlukeni' ri thiyiwile kahle, leswi vulaka ku
va na nkateko wo kuma swa kahle ivi u nga swi hlayisi swi ku helela, ku fana
na Ma'am Joyce loyi a kumile mali yo tala ya phenxeni ivi a yi tlangisa yi hela
hi nkarhi wuntsongo a sala a hlupheka.√√ (2)
- 3.12 Kremetart.√ (1)
- 3.13 Muongori a a vula leswaku n'wana wa Vukosi na Piet a a fana na tata wa
yena Piet.√√ (2)
- 3.14 Xilavi.√ (1)
- 3.15 Movha√ na yindlu.√ (2)
- 3.16 Vukosi a a ri na vumunhu bya kahle, hikuva a xixima murhandziwa wa yena
Piet, kasi Ma'am Joyce a nga ri na vumunhu bya kahle hikuva a delela nuna
wa yena Mzamani.√√ (2)

- 3.17 Xilavi a nga ri na mahanyelo ya kahle, hikuva u holovile na hahani Vhakisa swi nga fanelangi[√], a tlhela a susumeta Vukosi a wela ehansi laha a nga yisiwa exibedhlele.[√] (2)
- 3.18 Hikuva Piet na Vukosi a va nga si tekana ximfumo./Piet a nga si lovola Vukosi.^{√√} (2)
- 3.19 Mutsari u swi kotile ku thya vito ra 'Xilavi' hikuva xilavi i nchumu lowu welaka ematini yo tenga wu thyakisa ma nga ha tirhiseki, ku fana na Xilavi loyi a tala ku nghenelela eka timhaka leti a ti nga lavi yena ta muti wa Mzamani a onha.^{√√√}
- (Amukela na man'wana mavonelo lama twisisekaka.) (3)
- 3.20 Ma'am Joyce a a fanele ku hlayisa mali ebangi ku rindza siku ra khombo ku nga ri ku xava yindlu eKremetart na movha a nga si tiva ntsengo wa mali leyi a ta yi kuma hikuva ndhawu yo tshama a va ri na yona.^{√√} (2)

[35]

XIYENGE XA C: SWIRUNGULWANA/SWIHUNGWANA

XAMUGANGA– SJ Malungana na KA Khosa

XIVUTISO XA 4

4.1 'NKHUVO WA MUCATO WA MAHALA' – KA Khosa

- 4.1.1 A va rhandzana.√ (1)
- 4.1.2 Mahala a a vula leswaku evuton'wini bya yena u hlanganile na vanhwanyana vo tala vo hambanahambana kambe a nga va rhandzi hikuva a rhandza Mafanato hi mbilu ya yena hinkwayo.√√ (2)
- 4.1.3 A a ri dokodela ro tshungula mavabyi.√ (1)
- 4.1.4 Vanhu lava tekeriwaka ehansi./D.√ (1)
- 4.1.5 Hi makungu lawa a ya tekeke a ri yexe yo lava ku yimisa mucato wa yena na Mafanato.√√ (2)
- 4.1.6 A hi swona, i khale va tivana hikuva Mahala u yile exikolweni xa vudokodela va ri karhi va tivana a kala a heta.√ (1)
- 4.1.7 Mafanato u tiyiserile ku yimela Mahala loko a ri exikolweni xa vudokodela a tlhela a amukela ku ri mucato wu yimisiwa va ta hlomisana loko Mahala a lulamerile ku n'wi teka. √√ (2)
- 4.1.8 A a ku ri munhu loyi a tsakela ku ri n'wana wa yena Mahala a endla leswi nga fanela, a nga yimangi na mhaka yo yimisiwa ka mucato lowu a wu kunguhatiwile, a lava leswaku wu ya emahlweni wu endliwa.√√ (2)
- 4.1.9 A nga swi tivi ku ri ku ta humelela yini hi Mafanato loko a ta twa xiboho xa Mahala na leswi yena a ta endla swona hi xiyimo lexi/a a ri na xiphiso xa ku u ta ma hundzisa njhani mahungu yo yimisa mucato eka Mafanato. √√ (2)
- (Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 4.1.10 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena: Xik.: Ku amukela ka yena xikombelo xa Mahala swi komba ku va a n'wi tshemba na ku n'wi rhandza swinene hambileswi a nga n'wi khomisa tingana hi ku yimisa mucato.√√ (2)
- 4.1.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xik.: Vanhu vo fana na Mahala va kona, munhu wa swi kota ku lulamisa mucato a tlhela a baleka hi siku ra mucato a siya loyi un'wana a nga ha tivi ku u endla yini.√√ (2)

4.2 'SWA ANTSWA NDZI PHULA BYI HOLA' – SJ Malungana

- 4.2.1 Exikolweni xa Tsandzeki.√ (1)
- 4.2.2 Ekaya va lava ku n'wi tshikisa xikolo loko a tlhela a feyila nakambe, ku ve a nga swi koti swa tidyondzo.√√ (2)
- 4.2.3 Thicara Manganyi.√ (1)
- 4.2.4 Phyandlasa a nga tikhomangi kahle, hikuva a a rhandzana√ na vana va xikolo, a va bihisa emirini a tlhela a nga va teki. √ (2)
- 4.2.5 Hi leswi a lava ku pasisiwa/A chava ku tshikisiwa xikolo hi vatswari va yena.√√ (2)
- 4.2.6 Yi hi paluxela leswaku a a hlundzukile na ku va ntshikelelo eka xiyimo lexi a a hlanganile na xona xo va n'wana wa yena a bihisiwile emirini hi mudyondzisi.√√ (2)
- 4.2.7 Nhlokomhaka i 'Swa antswa ndzi phula byi hola', leswi vulaka ku karhala ku endla xilo xo karhi. Hungu ra tsalwa ri hlamusela leswaku nhloko ya xikolo nkulukumba Salani a karhele hi ku karhatiwa hi mathicara na vana va xikolo, kutani a lava ku hambana na vona a tshika ntirho a ya eku wiseni.√√√ (3)
- 4.2.8 Swi vula ku hatla u endla swilo ka ha ri na nkarhi, eka tsalwa nhloko ya xikolo Salani a a fanele ku hatlisa a vulavula na thicara Phyandlasa a nga si vutisa Sasavona leswi a va vulavula hi swona na nhloko ya xikolo.√√ (2)
- 4.2.9 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xik.: A ndzi ta mangalela Phyandlasa eka Ndzawulo ya Dyondzo leswaku a hlongoriwa, hikuva a nga ringanelangi ku va mudyondzisi. U endla vana va xikolo vasati va yena a tshika ku va dyondzisa dyondzo leyi va yeleke yona exikolweni.√√ (2)
- (Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twisisekaka.) (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 35

XIYENGE XA D: VUTLHOKOVETSERI-KG BALOYI

XIVUTISO XA 5

5.1 XIFAKI – KG Baloyi

- 5.1.1 Hungu ra xitlhokovetselo lexi i ku, ku tirha hi ku tikarhata/tiyimisela swa vuyerisa swinene, vulolo a byi vuyerisi nchumu. Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a nga titirhela hi matimba a nga yivi swa munhu. Sweswi u kota no bombisela van'wana mali leyi a yi kumeke. √√√ (3)
- 5.1.2 Ra mina.√ (1)
- 5.1.3 Wu hlamusela leswaku ku tirha hi swona swi herisaka vusiwana.√√ (2)
- 5.1.4 Ntila wa 5 wu hlamusela ku nwa swo nwa ku tlula mpimo. Eka xitlhokovetselo ntila lowu wu kombisa leswaku a tshikiwi a nwa a tiphina handle ka swipimelo.√√ (2)
- 5.1.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo ya yena. Xik.: Ndzi dyondza leswaku loko munhu a titirhela u dya swa nyuku wa yena a nga hlupheki naswona a nga karhati van'wana. √√ (2)
- 5.1.6 I ku tshikelela kumbe ku tiyisisa ndlela leyi a tikarhateke ha yona a titirhela ku kota ku humelela evuton'wini.√√ (2)
- 5.1.7 Ku xaniseka./C.√ (1)
- 5.1.8 Nhlokomhaka ya 'Xifaki' na vundzeni bya xitlhokovetselo swa yelana hikuva xifaki xi tshoveriwa endzhaku ka ku tirha swinene kasi na xitlhokovetselo xi vulavula hi munhu loyi a tiphinaka hikokwalaho ka mintirho na ku tikarhata ka yena.√√ (2)
- 5.1.9 Mukamberiwa u ta nyika xitsundzuxo xa yena. Xik.: Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va tshika vulolo, va tirha hi ku tikarhata hikuva loko munhu a loloha ku tirha wa xaniseka.√√√ (3)
- (Amukela na swin'wana switsundzuxo leswi twalaka.) (3)

5.2 YA HANYILE HI TINSINGA TA HINA – KG Baloyi

- 5.2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi xivilelo xa vantima lava nga tekeriwa tiko ra vona hi valungu. Valungu lava va tile hi ndlela ya vutlharhi bya vuxisi va endla wonge va tisa nhluvuko kasi va lava misava.√√√ (3)
- 5.2.2 Valungu va tekele vantima hi ku tirhisa vutlhari bya vuxisi va va tekela swilo swa vona.√ (1)
- 5.2.3 Nkoka wa marito 'kwenga vulombe' i ku tshikelela mhaka ya ku va vantima va tekeriwile rifuwo hinkwaro hi valungu hi ndlela ya vuxisi, va tlhela vantima va ya kombela eka valungu. √√ (2)
- 5.2.4 Rito 'phaphu' ri vula ku pfuka hi ku hatlisa evurhongweni. Eka xitlhokovetselo lexi ri hi kombisa ku loko vantima va sungula ku tlhariha valungu se a va tekile rifuwo na misava ya vona.√ (1)
- 5.2.5 Mutlhokovetseri u ringeta ku kombisa leswaku valungu va fumile ngopfu/Va dya kahle ku tlula vantima naswona valungu va na swilo hinkwaswo.√√ (2)
- 5.2.6 Hikuva makondlo laha ma nghanaka kona ma onha swinene tanihileswi valungu loko va fikile, va tekele vantima rifuwo ra vona. √√ (2)
- 5.2.7 Rito 'phutumule' ri vula ku humelela ka swilo hi xihatla. Eka xitlhokovetselo lexi swi vula ku fika ka valungu va nga languteriwangi.√√ (2)
- 5.2.8 Xivulavulelo xa 'ya luma ya pfurhetela' xi kongomisa eka maendlelo ya makondlo lama ya lumaka munhu ya tlhela ya horisela, xi vula ku va munhu a ku twisa ku vava a tlhela a endla wonge u ku twela vusiwana, ku fana na valungu lava va tekeleke vantima tiko ra vona ku ve hi tlhelo va endla onge va rhandza vantima.√√ (2)
- 5.2.9 Xikongomelo xa mutsari i ku hi komba vubihi lebyi endliweke hi valungu byo tekela vantima tiko na rifumo ra vona.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA D: 35
NTSENGO WA TIMARAKA: 70